

Utrechtse adellijke vrouwen en prebenden in de achttiende eeuw

Wilma van den Brink

De achttiende eeuw was voor de Republiek een periode van economische stagnatie, waarin periodes van achteruitgang en relatief herstel elkaar afwisselden.¹ Verschillende historici hebben een verband gelegd tussen deze sombere economische ontwikkelingen en de financieel-economische activiteiten van de adel.² Dit artikel richt zich op het stelsel van prebende-uitkeringen uit de Utrechtse ridderschapsconventen aan adellijke (en later ook burgerlijke) meisjes en vrouwen in de achttiende eeuw. Hierbij komen verschillende vragen aan de orde, zoals de motieven van adellijke families om voor deze prebenden in aanmerking te komen, de doeleinden waarvoor de jaarlijkse uitkeringen daadwerkelijk werden gebruikt, de voorkeursbehandeling die sommige adellijke families bij de verdeling van prebenden genoten en de achtergrond van de openstelling van prebenden vanaf 1725 voor burgerlijke families.³

De conventen en de ridderschap

De vijf voormalige adellijke vrouwenkloosters werden alle gesticht in de Middeleeuwen in en om Utrecht. Het oudste klooster was het Vrouwenklooster in De Bilt. In het oosten, te Oudwijk, bevond zich de St.-Stevensabdij. In het centrum van de stad Utrecht waren twee kloosters gevestigd, het St.-Servaesklooster en het Witte Vrouwen-

¹ Zie hiervoor onder andere S. Groenveld en G.J. Schutte, *De nieuwe tijd: 1500-1830* (Groningen, 1992) 122.

² Zie J. Aalbers, 'Geboorte en geld. Adel in Gelderland, Utrecht en Holland tijdens de eerste helft van de achttiende eeuw', in: J. Aalbers en M. Prak, ed., *De bloem der natie. Adel en patriciaat in de Noordelijke Nederlanden* (Meppel, 1987) 56-78; J. de Vries en A.M. van der Woude, *Nederland 1500-1815. De eerste ronde van moderne economische groei* (Amsterdam, 1995) 608-625.

³ Het bronnenmateriaal voor dit kwantitatief onderzoek vond plaats in de vorm van een steekproef in de borderellen van de rekeningen van de vijf adellijke vrouwenkloosters in de provincie Utrecht. De meeste gegevens zijn gehaald uit de jaarlijkse uitgavenpost 'Prebenden en prelatuurschappen' en de jaarlijkse 'totale uitgaven', die per convent te vinden zijn in de verschillende borderellen van de rentmeesters of treasurers van de adellijke vrouwenconventen. Op verzoek en onder voorwaarden zijn de gegevens uit de steekproef te verkrijgen bij de auteur (e-mail: w.vd.brink@ubvu.vu.nl).

klooster.⁴ Tot slot was ten noorden van de stad, in Zuilen, Mariëndaal of Maria ten Dael gesticht.⁵

Veel adellijke vrouwen kozen er in de Middeleeuwen voor om als non het kloosterleven in te gaan. Om toegelaten te worden tot het klooster betaalde men een zogenaamde *dos*. Omdat deze niet gering was, waren het vooral adellijke families die zich dit intredegeld konden veroorloven. Het klooster zorgde op zijn beurt voor het onderhoud van de adellijke juffrouw door deze een prebende uit te keren in geld of goederen.⁶

Ten tijde van de Reformatie werd in de Unie van Utrecht vastgelegd dat de conventualen de band met de kloostergoederen behielden. De Gedeputeerde Staten van Utrecht bepaalden in mei 1580 dat er een vast aantal plaatsen of prebenden moest worden vastgesteld in de vijf adellijke conventen te Utrecht, met daaraan gekoppeld een vast inkomen uit de conventsgoederen.⁷ De conventen zelf mochten de conventsgoederen beheren onder toezicht van de Gedeputeerde Staten. De katholieke adellijke nonnen konden kiezen om tegen een vergoeding het voormalige klooster te verlaten of te blijven als gereformeerde jonkvrouwen met een prebende. Voor iedere non die stierf of wegtrok, werd de vacature opgevuld door een gereformeerde adellijke juffrouw. Uiteindelijk zouden zo alle katholieke nonnen vervangen worden door gereformeerde adellijke juffrouwen, die een prebende van het convent ontvingen.⁸

In 1581 stelden de Gedeputeerde Staten van Utrecht dat het bestuur van de conventen in handen kwam van de ridderschap van Utrecht. De ridderschap kreeg daarbij het recht de prebenden te begeven en tevens, vanaf 1589, de abdis te benoemen.⁹ De benaming 'abdis' zou later vervangen worden door 'vrouw'.¹⁰ De uitkering die de abdis (later dus de vrouwe) ontving, werd prelatuurschap genoemd.

Door middel van loting werden de juffrouwen aangewezen voor een prebende. Omdat dit systeem tot 'groote onlusten en jaloesiën' leidde onder de edelen, besloot men in 1620 om roulerend twee edelen per convent aan te wijzen die de collatie van de prebenden moesten regelen. Op deze manier zouden alle edelen in de ridderschap aan de beurt komen. Zes jaar later kwam de regeling van de collatie voor alle conventen in handen van twee superintendents. Daarnaast zou de rentmeester om de drie jaar moeten worden vervangen en zou deze in het vervolg 'tresaurier' heten. Er was een tresaurier voor het convent van St. Steven en het Vrouwenklooster en er was een tresaurier voor de overige conventen. In de achttiende eeuw zou St. Stevens nog één tresaurier

⁴ C.A. Kalveen, *Inventarissen van de archieven van de vijf adellijke vrouwenkloosters in en om Utrecht* (Utrecht, 2002) 7-8.

⁵ C.L. Temminck Groll, 'De opgravingen van het cisterzienserklooster Mariëndaal bij Utrecht', *Jaarboek van Oud-Utrecht* (1958) 61.

⁶ E.M.F. Koch, *De kloosterpoort als sluitpost? Adellijke vrouwen langs Maas en Rijn: tussen huwelijk en convent, 1200-1600* (Leeuwarden, 1994) 183.

⁷ C.A. van Kalveen, 'De vijf adellijke vrouwenkloosters in en om de stad Utrecht', in: E.S.C. Erkelens-Buttinger, e.a., ed., *De kerk en de Nederlanden. Archieven, instellingen, samenleving. Aangeboden aan prof.dr. C. Dekker bij zijn afscheid als rijksarchivaris en als hoogleraar in de archiefwetenschap alsmede de paleografie van de 14e tot en met de 17e eeuw aan de Universiteit van Amsterdam* (Hilversum, 1997) 164.

⁸ *Ibidem*.

⁹ D.G. Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen onder het canonieke, het gereformeerde en het neutrale recht: historisch-juridische verhandeling, voornamelijk uit Utrechtsche gegevens samengesteld* (Utrecht, 1905) 715.

¹⁰ Rengers Hora Siccama, *De geestelijke en kerkelijke goederen*, 724.

Het Ridderschapshuis aan het Janskerkhof in Utrecht. In dit achttiende-eeuwse stadshuis, gebouwd door de Van Hardenbroeks, werden vanaf 1775 de vergaderingen van de ridderschap van Utrecht gehouden, waarin over de toewijzingen van de adellijke prebenden werd gediscussieerd (foto BBA, Utrecht, 2005)

hebben en werden de overige conventen samengevoegd onder één tesaaurier. Ook deze functie zou rouleren onder leden van de ridderschap. Het superintendentschap zou om de drie jaar gewisseld worden, zodat alle edelen de functie van superintendant of van tesaaurier konden vervullen.¹¹ De ridderschap had dus het recht zowel de prebenden onder de juffrouwen te verdelen als de abdissen aan te stellen en te begiftigen met een prelatuschap.

Het uitgekeerde bedrag per juffrouw

In het artikel van Samara is de geschiedenis van de conventen sinds de secularisatie beschreven. In de achttiende eeuw was er, in vergelijking met het einde van de zestiende eeuw, veel veranderd voor de juffrouwen die een prebende ontvingen. Zo woonden ze niet meer in conventen, maar verspreid over de stad Utrecht.¹² In de zestiende eeuw werd er nog onderscheid naar leeftijd gemaakt bij de vaststelling van de hoogte van de prebendegelden. Zo lagen de prebenden voor kinderen toen een stuk lager dan die voor volwassen juffrouwen. In de achttiende eeuw waren de bedragen voor iedere juffrouw, ongeacht leeftijd, gelijk getrokken. Opvallend zijn de uiteenlopende leeftijden waarop juffrouwen voor het eerst een prebende kregen uitgekeerd. Zo kreeg Maria Jacoba Amisfurtia Taets van Amerongen op vierjarige leeftijd al een prebende, terwijl Jacoba Pinssen van der Aa er een op haar zesenvestigste kreeg toebedeeld.¹³ Een minimum- of maximumleeftijd waarop een juffrouw in aanmerking kwam voor een prebende, leek dus niet vast te staan.

Daarentegen stond de hoogte van het uitgekeerde bedrag per prebende wel nagenoeg vast. Een prebende bedroeg gedurende het grootste gedeelte van de achttiende eeuw *f* 225 per jaar. Per kwartaal werd een vierde deel ervan uitgekeerd, *f* 56-5-0. Slechts tweemaal gedurende de achttiende eeuw werden de prebendebedragen veranderd. Zo kwamen de bedragen voor de nieuwe prebenden vanaf de jaren zestig een stuk lager

¹¹ *Ibidem*.

¹² Kalveen, 'De vijf adellijke vrouwenkloosters', 167.

¹³ Van enkele juffrouwen is de geboortedatum achterhaald.

te liggen, namelijk op f 100. Alleen de juffrouwen die voor de jaren zestig een prebende van f 225 hadden ontvangen, behielden dit bedrag. Na de jaren tachtig vond er wederom een drastische verandering plaats. Alle juffrouwen kregen nu een bedrag van f 300 per prebende uitgekeerd.

De prelatuurschappen vertoonden eenzelfde ontwikkeling. Deze gelden voor de vrouwe of voormalige abdis waren vanaf de jaren twintig van de achttiende eeuw voor alle conventen gelijkgetrokken. Een vrouwe kreeg nu f 325 per jaar uitgekeerd. Ook hieraan kwam een einde in de jaren zestig. Nieuwe prelatuurschappen werden toen bij alle conventen teruggebracht naar iets minder dan de helft, namelijk f 150 per vrouwe. Maar na 1780 stegen ook de prelatuurschappen aanzienlijk. Een vrouwe ontving in de laatste decennia van de achttiende eeuw f 400.

Aan een vrouwe werd dus een hoger bedrag uitgekeerd dan aan een juffrouw. Maar uit de borderellen van de conventen blijkt dat enkele juffrouwen dubbele prebenden kregen toebedeeld. Zo keerde het Vrouwenklooster aan Johanna Margaretha van Lockhorst, Ernestina Lucretia van Reede en Maria Jacoba Amisfurtia Taets respectievelijk twee, drie en vier prebenden tegelijkertijd uit. Dit laatste leverde Maria Jacoba Amisfustia in 1790 een interessant bedrag van f 1200 aan prebendegelden op.

Bij de uitbetaling van prelatuurschappen kwam dit niet voor. Wel verschilde het aantal vrouwen per convent dat een prelatuurschap kreeg uitgekeerd. St. Servaes en het Vrouwenklooster betaalden geen prelatuurschap aan een vrouwe. St. Stevens daarentegen betaalde wel vijf prelatuurschappen per jaar aan verschillende vrouwen. De overige twee conventen keerden er ieder één uit per jaar.

De binnenzijde van de buitenpoort van het St.-Servaesklooster te Utrecht, door C.W. Hoevenaar, omstr. 1835 (potlood en waterverf; foto Het Utrechts Archief)

De prebenden en prelatuurschappen en de economische conjunctuur

De inkomsten van de vijf vrouwenconventen bedroegen in de achttiende eeuw gemiddeld zo'n f 60.000 per jaar. Aan het begin en het einde van de eeuw lagen zij wat hoger, in de jaren 1710-1730 en 1750-1760 beduidend lager (zie Tabel 1).

Tabel 1. *Inkomsten van de vijf Utrechtse vrouwenkloosters in de achttiende eeuw (in guldens)**

Jaar	St. Servaes	St. Steven	Mariëndaal	Vrouwen- klooster	Witte Vrouwen- klooster	Totaal
1700	13359	26722	12232	29530	4339	86182
1710	12011	14788	6293	10200	3724	47016
1720	12169	14292	5484	6840	2790	41575
1730	16490	20832	7102	7864	4651	56939
1740	18093	22611	7049	7910	4751	60414
1750	15379	20559	6425	7879	± 4700	± 55000
1760	15358	18378	7137	8990	4983	54846
1770	18097	20528	7520	10228	5149	61522
1780	18324	21511	7905	9596	6033	63369
1790	22989	24221	8352	11252	6450	73264

* De inkomsten van het Witte Vrouwenklooster in 1750 zijn geschat.

De uitgaven van de conventen hielden over het algemeen gelijke tred met de inkomsten.¹⁴ Het grootste gedeelte ervan had betrekking op het beheer van de kloostergoederen. De prebenden en prelatuurschappen besloegen ongeveer een zesde van alle uitgaven. Bij elkaar werden er ruim veertig prebenden en prelatuurschappen uitgekeerd per jaar. Doorgaans brachten zij jaarlijks ruim f 10.000 op. Na het midden van de achttiende eeuw verminderde het bedrag geleidelijk tot de helft, maar na 1780 kwam het uit op meer dan f 11.000. Dit lijkt een hoog bedrag, maar dat viel in verhouding wel mee. Zo ontvingen leden van de ridderschap in Utrecht rond 1740 ieder gemiddeld maar liefst zo'n f 5.000 per jaar als gevolg van hun deelname aan de regering.¹⁵ Om een totaaloverzicht te krijgen van het relatieve gewicht van de prebenden en prelatuurschappen zijn deze in Grafiek 1 uitgezet als percentage van het totaal van de uitgaven van de gezamenlijke conventen. Hieruit blijkt dat het aandeel van de prebenden en prelatuurschappen ten opzichte van de totale uitgaven afwisselend stijgt en daalt. Deze afwisseling lijkt redelijk in de pas te lopen met de economische conjunctuur van de achttiende eeuw.

De lange periode van economische stagnatie in de Republiek kan namelijk weer onderverdeeld worden in kleinere perioden van afwisselend economische achteruitgang en herstel. Deze duurden elk zo'n twintig jaar.¹⁶ Zo was er aan het begin van de achttiende eeuw sprake van economische achteruitgang tot circa 1720, gevolgd door

¹⁴ Zie het artikel van Petros Samara in dit jaarboek.

¹⁵ Aalbers, 'Geboorte en geld', 73.

¹⁶ Groeneveld, *De nieuwe tijd*, 122.

een herstel tot 1740, waarna weer een daling volgde tot 1760, herstel tot 1780, en ten slotte aan het einde van de eeuw een sterke economische depressie.¹⁷

Het is niet bekend of deze economische golfbeweging direct doorwerkte in de inkomsten van de leden van de ridderschap. De riddermatige adel betrok immers inkomsten uit zowel landpachten, ambten, onderhandse leningen, functies in het leger, aandelen, als uit beleggingen in overheidsschuld.¹⁸ Desalniettemin valt het op dat in jaren van economische achteruitgang de totale uitgaven van de conventen daalden, maar dat het deel dat de prebenden en prelatusschappen voor hun rekening namen, juist steeg. Met andere woorden: in perioden waarin de uitgaven daalden, werd er bezuinigd, maar duidelijk niet op de prebenden en prelatusschappen. In de decennia van relatief herstel daalde omgekeerd het relatieve aandeel van de prebenden en prelatusschappen in het totaal van de uitgaven. Het meest opmerkelijke is in dit verband dat in de periode 1760-1780 tevens de hoogte van de prebenden voor nieuwe juffrouwen aanzienlijk daalde tot *f* 100. Deze lage uitbetaling veranderde echter weer drastisch na 1780, toen de Republiek in een economische depressie terechtkwam. De hoogte van de uitgekeerde prebenden en prelatusschappen verdrievoudigde in die periode.¹⁹ Prebenden en prelatusschappen vormden aldus een interessante inkomstenbron voor de Utrechtse adel. Tot 1760 werd er niet bezuinigd op deze gelden door de ridderschap. Vanaf 1760 tot 1780 volgde een periode van economisch herstel. De uitgekeerde bedragen voor nieuwe prebenden en prelatusschappen namen toen af. Na 1780 zette echter een economische depressie in. De druk op de inkomsten van de adel werd hierdoor aanzienlijk verhoogd. Het gevolg was dat de uitkeringen in de vorm van prebenden en prelatusschappen drie keer zo hoog werden. De adel probeerde dus zoveel mogelijk inkomsten uit de ridderschapsconventen te verwerven in deze slechte economische tijden.

Motivaties om naar een prebende te solliciteren

Na het overlijden van zijn adellijke vrouw Anna Charlotte van Hardenbroek in 1722 richtte koopman Arnold Hendrik Feith een smeekbrief aan prins Willem IV. Feith schreef hierin dat hij was achtergebleven met een zoon en drie dochters, allen 'zwack en zieckelijk, dogh anders geschickte en godvresende kinderen'. Uit angst dat zijn dochters 'broodeloos' zouden achterblijven als hij plotseling zou komen te overlijden, verzocht hij ieder van hen met een prebende uit een van de vijf Utrechtse vrouwenconventen te begunstigen.²⁰

Feith had kennelijk de verwachting dat een prebende een wezenlijke bijdrage aan het levensonderhoud van zijn dochters kon leveren. Het bedrag van een prebende was ongeveer gelijk aan een jaarsalaris van een arbeider.²¹ Hoewel dit niet hoog was, kon een prebende voor adellijke vrouwen toch een alternatief bieden voor een huwelijk. Zo woonden de zusters Florentina Elisabeth en Johanna Adriana van Hardenbroek

¹⁷ *Ibidem*, 141.

¹⁸ Aalbers, 'Geboorte en geld', 72 e.v.

¹⁹ Prebenden: $(300/100) \times 100\% = 300\%$; prelatusschappen $(400/150) \times 100\% = 267\%$.

²⁰ HUA, Huisarchief (HA) Amerongen, inv.nr. 5318.

²¹ De Vries en Van der Woude, *Nederland 1500-1815*, 715.

samen in een huis in Kleef.²² Zij konden aldaar met behulp van hun twee prebende-uitkeringen een rustig en teruggetrokken leven leiden zonder de verplichtingen en risico's die een huwelijk met zich meebracht. Gemiddeld kregen gehuwde vrouwen zo'n zeven à acht kinderen, van wie het merendeel stierf voor de vijftiende verjaardag.²³ Maar ook de risico's voor de moeder bij een bevalling waren groot. Daarom kon het voor een adellijke vrouw een aantrekkelijk idee zijn om niet te huwen. Ook voor haar ouders had dit voordelen: zij hoefden geen bruidschat te betalen en kregen nu jaarlijks een bedrag voor het onderhoud van hun ongehuwde dochter.

Prebenden kwamen evenwel niet altijd direct ten goede aan de juffrouwen. In 1677 bijvoorbeeld verzocht Anna Juliana Ferens per brief aan de rentmeester van het Vrouwenklooster om de prebende voor haar dochter Albertina Louise drie jaar lang uit te betalen aan Willem van Schayck, een bakker in Utrecht bij wie de familie een aanzienlijke schuld had.²⁴ Ook in de borderellen van St. Stevens zien we een aantal malen dat de prebenden naar verschillende heren gingen en zelfs ook naar de tesaurier.

Een prebende kon de adel dus verschillende voordelen bieden en kon ongehuwde dochters helpen een zelfstandig bestaan op te bouwen of worden gebruikt als extra bron van inkomsten ten behoeve van de familie. Een logische vraag die hieruit volgt is: hoeveel prebenden werden nu voor welk doeleinde gebruikt?

De duur van een prebende-uitbetaling

Prebenden werden uitbetaald aan juffrouwen tot ze stierven, zich misdroegen, of in het huwelijk traden. Dit laatste gold niet voor de 'vrouw', die ook als gehuwde vrouw een prelatuschap kon ontvangen.

Uit Tabel 2 blijkt dat ongeveer twee derde van de juffrouwen minder dan twintig jaar een prebende kreeg toebedeeld. Het merendeel van hen ontving de gelden van het Vrouwenklooster of St. Stevens. Deze conventen keerden de meeste prebenden uit. Het lijkt zeer waarschijnlijk dat de gelden in dergelijke gevallen gebruikt werden als een tijdelijke verlichting van de kosten van levensonderhoud voorafgaande aan een huwelijk.²⁵

Tabel 2. *Het aantal jaren dat juffrouwen en vrouwen een prebende of prelatuschap kregen uitbetaald (in procenten van het totaal aantal juffrouwen en vrouwen van de vijf Utrechtse vrouwenconventen 1700-1790)*

Aantal jaren	Percentage (N=179)
< 10	40
10-20	26
20-30	14
> 30	20
Totaal	100

²² Kalveen, 'De vijf adellijke vrouwenkloosters', 167.

²³ Zie J. Hokke, 'Mijn allerliefste Jantielief. Vrouwen en het gezin in de Republiek: regentenvrouwen en hun relaties', *Jaarboek voor vrouwengeschiedenis*, VII (1987) 61; H.A. Diederiks, e.a., *Van agrarische samenleving naar verzorgingsstaat: de modernisering van West-Europa sinds de vijftiende eeuw* (Groningen, 1994²) 49.

²⁴ HUA, HA Amerongen, inv. nr. 320.

²⁵ Van negen juffrouwen in de steekproef kon worden achterhaald, dat een huwelijk de reden voor beëindiging van de prebende was; vijf van hen hadden minder dan tien jaar een prebende ontvangen, één minder dan twintig jaar.

Het aandeel van de blijvende vrijgezellen was veel kleiner. Ruim een vijfde van de juffrouwen ontving meer dan dertig jaar lang een prebende. Overlijden was, zoals te verwachten viel, in deze groep de meest voorkomende reden om de uitkering te beëindigen. Omdat in Mariëndaal en het Witte Vrouwenklooster het verloop het kleinst was, vinden we hier het hoogste percentage vrouwen dat minimaal dertig jaar de prebenedegelden ontving.

Toch zijn deze cijfers over de duur van de prebende enigszins misleidend. Een juffrouw kon namelijk ook bij verschillende conventen achtereenvolgende jaren een prebende uitbetaald krijgen. Zo kreeg Charlotte Elisabeth van Rossum van 1710 tot 1740 een prebende uitgekeerd van het Vrouwenklooster. In 1750 ontving ze tevens een prebende van St. Servaes. Daarnaast kon een juffrouw ook in elkaar overlappende jaren een prebende van verschillende conventen ontvangen. Zo ontving Anna Maria Taets van Amerongen een prebende van 1730 tot 1770 van St. Stevens. Vanaf 1740 tot 1770 kwam daar nog een prebende van St. Servaes bij.

Van de 179 juffrouwen uit de steekproef kregen er 17 van twee of drie conventen een prebende uitgekeerd. Opvallend is dat adellijke families als Van Reede, Van Utenhoven, Van Tuyll van Serooskerken, Taets van Amerongen en Van Hardenbroek het vaakst meerdere prebenden kregen uitgekeerd. Een andere mogelijkheid, die zich voordeed bij onder andere de families Van den Boetzelaar, Van Efferen en Van Rossum, was het verkrijgen van aaneensluitende prebenden van verschillende conventen.

De vraag doet zich dan ook gelden in hoeverre de familienaam een rol speelde in de verdeling van de prebenden.

Het recht van de sterkste

Een aantal families had een sterke positie bij het toekennen van de prebenden en prelatuurschappen. Van de zeventig onderzochte families die een prebende uitgekeerd kregen, waren er veertien die meer dan drie prebenden wisten te bemachten. Deze minderheid claimde een ruime meerderheid van het aantal uitgekeerde prebenden. Onder deze veertien bevond zich weer een kopgroep van vier families die in de loop van de achttiende eeuw vier of meer prebenden verwierven. Hun aandeel werd bovendien steeds groter in de loop van de achttiende eeuw. Met name de familie Van Reede verwierf een voorkeursbehandeling bij de verdeling van de geldbedragen. Maar liefst een op de tien juffrouwen die een prebende ontving, heette Van Reede. Een op de veertien juffrouwen droeg de naam Van Utenhoven en een op de twintig de naam Van Tuyll van Serooskerken of Van Hardenbroek. De adellijke families met het grootste sociale aanzien kregen dus ook de meeste gelden toebedeeld door de ridderschap.

Deze *happy few* waren rijkelijk vertegenwoordigd in St. Steven, St. Servaes en Mariëndaal. In het Vrouwenklooster en het Witte Vrouwenklooster was hun aandeel lager. In het Vrouwenklooster bleek bijna de helft van de prebenden in handen van families die minder dan vier prebenden ontvingen. In het Witte Vrouwenklooster was dit zelfs 60 procent. Een verklaring hiervoor vinden we in een resolutie van de ridderschap uit 1725. De ridderschap besloot toen dat deze twee conventen ook aan juffrouwen prebenden konden toekennen die van niet-adellijke afkomst waren. Een belangrijke voorwaarde was wel dat hun ouders 'geen mechanique ambachten off neering gedaan heb-

ben of doen'.²⁶ Het verstrekken van deze gelden aan niet-adellijke juffrouwen gebeurde echter met goede reden. Voor de ridderschap betekende het namelijk extra inkomsten. Zo kreeg Pieter Godard van Rossem van Hardenbroek in 1732 bij het toekennen van een prebende aan Antonia Jacoba Boll een bedrag van *f* 2.200.²⁷ Maar niet alleen de ridderschap leverde het iets op. Rijke burgers hoopten met het verkrijgen van een prebende op meer aanzien. Prelatuurschappen bleven in de achttiende eeuw echter wel exclusief het domein van adellijke vrouwen.

De adellijke families die weinig (maximaal drie) prebenden ontvingen, verwierven ook maar een klein deel van de prelatuurschappen. Een derde van de prelatuurschappen ging naar deze minderheid. Met andere woorden: het merendeel van de prelatuurschappen ging naar de families die ook de meeste prebenden kregen toebedeeld.

Grafiek 2 toont het totaal aantal prebenden en prelatuurschappen van deze vier families. Wederom is ook hier weer een verband te herkennen tussen deze aantallen en de economische conjunctuur. In perioden van economische achteruitgang (1700-1720, 1740-1760 en de jaren na 1780) nam het aantal prebenden en prelatuurschappen in deze families het sterkst toe. In de periode van herstel, 1720-1740, liep het aantal terug. Alleen tussen 1760 en 1780 bleef het aantal prebenden en prelatuurschappen stijgen. Dit lijkt strijdig met de algemene tendens, maar dit was de periode dat het bedrag per nieuwe prebende en prelatuurschap sterk werd verminderd, tot respectievelijk *f* 100 en *f* 150. De families trachtten nu dus de lagere uitkeringen te compenseren door meer prebenden en prelatuurschappen in de wacht te slepen.

Ernestina Lucretia van Reede (*doek*;
foto Iconografisch Bureau, Den Haag)

²⁶ Aalbers, 'Geboorte en geld', 73.

²⁷ J. Aalbers, 'De Utrechtse ridderschap in de eerste helft van de 18de eeuw', in: B. Olde Meierink, e.a., ed., *Kastelen en ridderhofsteden in Utrecht* (Utrecht, 1995) 52.

Conclusie

In de achttiende eeuw brak er voor de Republiek een periode van ruim een eeuw aan waarin economische achteruitgang en licht herstel elkaar afwisselden. Na 1780 ging de economie hard achteruit. Dit artikel onderzocht of de financiële geschiedenis van de Utrechtse adellijke vrouwenconventen in verband kon worden gebracht met deze economische conjunctuur. Hierbij is met name gekeken naar het relatieve aandeel van uitgekeerde prebenden en prelatusschappen in de totale uitgaven van de conventen.

De overgrote meerheid van de adellijke (en vanaf 1725 ook burgerlijke) juffrouwen ontving zo'n tien tot twintig jaar een prebende, waarna zij trouwden en er een einde kwam aan de uitkering. De uitgekeerde prebenden hoefden echter niet bij de juffrouwen terecht te komen. Bedragen konden ook voor de aflossing van schulden worden gebruikt. Slechts een minderheid van juffrouwen bleef ongetrouwd en koos ervoor om op zichzelf te gaan wonen. Prebenden droegen in dat geval bij tot het levensonderhoud van de ongehuwde juffrouw.

Een prebende-uitkering bedroeg zo'n *f* 225 per jaar. De inkomsten uit een prelatusschap lagen hoger en waren gesteld op *f* 325. Doorgaans kostten de ruim veertig uitgekeerde prebenden en prelatusschappen bij elkaar zo'n *f* 10.000. Deze gelden bleken een vaste uitgavenpost van de conventen waar niet snel op bezuinigd werd. In tijden van economische achteruitgang steeg dan ook het aandeel van deze gelden op de begroting van de conventen.

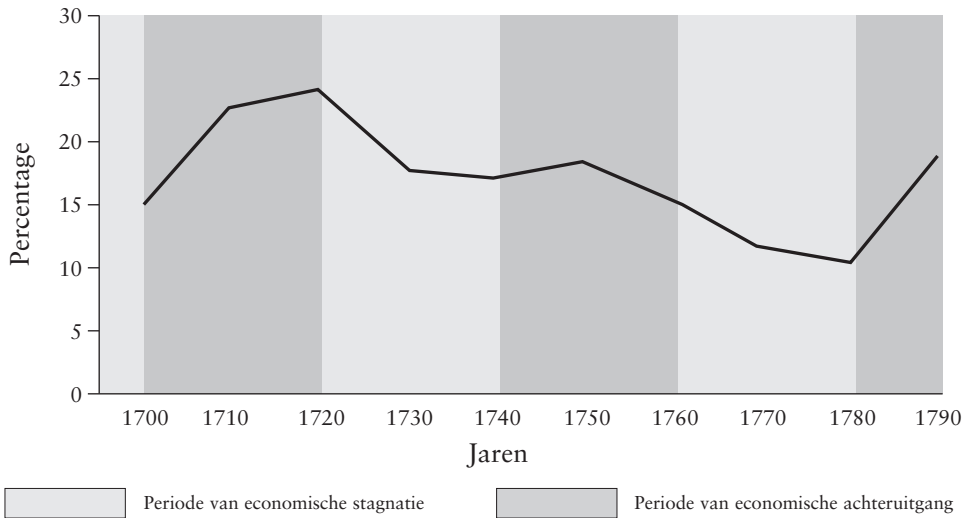
In de periode van relatief economisch herstel die duurde van 1760 tot 1780, was echter een andere ontwikkeling te zien. Het aantal uitgekeerde prebenden nam toen fors toe, terwijl de bedragen sterk gereduceerd werden. Maar de vier adellijke Utrechtse families die het hoogste sociale aanzien genoten, de Van Reedes, de Van Utenhovens, de Van Tuylls van Serooskerken en de Van Hardenbroeks, kregen in die tijd juist meer prebenden toebedeeld. Dit compenseerde gedeeltelijk het verminderde bedrag per prebende. Het streven van deze families was kennelijk om de hoogte van de in totaal uitgekeerde bedragen stabiel te houden.

Ten tijde van de sterke economische achteruitgang na circa 1780 stegen de uitgekeerde bedragen zeer sterk. De adel probeerde toen kennelijk meer geld uit het systeem te trekken. Wederom waren het de vier belangrijkste adellijke geslachten die hiervan het meest gebruik maakte.

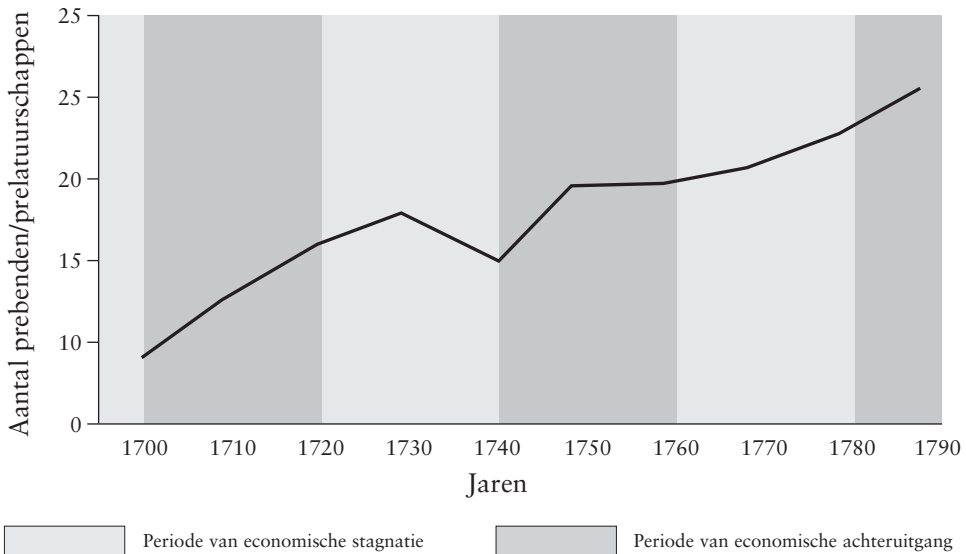
Over het geheel genomen is voor de achttiende eeuw een opmerkelijk sterke relatie aan te wijzen tussen economische conjunctuur en de besteding van gelden aan prebenden voor de adellijke, en later ook niet-adellijke, regenten. Hoewel het hier gaat om slechts een klein deel van de inkomsten die de Utrechtse adel uit zijn politiek geprivilegieerde positie kreeg, is deze conclusie mogelijk toch, of misschien wel juist, veelbetekenend. Het ging bij de prebenden bepaald niet om schokkende bedragen. Juist dat gegeven laat echter zien hoezeer de Utrechtse adellijke oligarchen gespitst waren op financiële voordeeltjes in tijden van economische teruggang.

Bijlagen

Grafiek 1. Het percentage prebenden en prelatuschappen van de totale uitgaven per steekproefjaar *

Grafiek 2. Het totaal aantal prebenden en prelatuschappen van de families Van Reede, Van Utenhoven en Tuyll van Serooskerken per steekproefjaar *

* De gegevens in de grafieken zijn gebaseerd op berekeningen uit de steekproef van de 'totale uitgaven' en de 'prebenden en prelatuschappen'. Deze uitgavenposten zijn te vinden in de borderellen van de vijf adellijke vrouwenkloosters.